

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **409**

G.J. Van Middelkoop
Schaamte of verwondering?

MEDITATIEF **415**

van Zuijlekom

WANDELEN MET GOD **416**

O.W. Bouwsma
Blij, blij, altijd blij

ACHTERGRONDEN **418**

A.N. Hendriks
De Heilige Geest is ook
van de zoon 1

SAMENLEVING **421**

A.J. Verbrugh
De remisestand tussen
internationalisering en
nationale identiteit 1

KERKGESCHIEDENIS **424**

H Veldman
Verliefd-veracht-haastig
verloofd en getrouwd

LIED VAN DE WEEK **427**

A. de Heer-de Jong
Lied 296: 'Ik kom met haast,
roept Jezus' stem'

en verder...

Uit de kerken

KERKELIJK LEVEN / G.J. van Middelkoop

SCHAAMTE OF VERWONDERING?

Vandaag schaam ik mij een beetje voor mijn vrijgemaakt-zijn. Als ik dit tamelijk ontluisterende relaas lees over onze geschiedenis, vervult me dat eerder met verbazing dan verwondering, eerder met droefenis dan met dankbaarheid. Ik heb nu meer begrip voor vrijgemaakten die vanuit reactie op hef verleden nu nogal heftig nieuwe wegen bewandelen en propageren. 'Aldus sprak P.A. Bergwerff, hoofdredacteur van het Nederlands Dagblad op 24 november 1998. Dat gebeurde in een bijeenkomst in Kampen, waar hef boek *Vuur en vlam* deel 2 werd gepresenteerd, in dit boek wordt een aantal elementen beschreven van 'de organisatie van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1994'. Hei lijkt me goed enkele artikelen te wijden aan dit boek.

Vuur en vlam, deel 1

Dit tweede deel is een vervolg van het boek dat in 1994 werd gepubliceerd. Een aantal jongere historici bood toen, ter gelegenheid van de

herdenking van de Vrijmaking, een bundel opstellen over de eerste decennia na 1944. Het ging over 'aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969'. Het boek pretendeerde een eerste. zij

het fragmentarische, poging te zijn tot een echte **geschiedbeschrijving**, op basis van historisch onderzoek aan de hand van zowel ongepubliceerde brieven en documenten als **meer** officiële stukken. Dat was iets anders dan de geschriften en beschouwingen over de **Vrijmaking** die we tot dan toe kenden. **Vuur en vlam** deel 1 **was met** opzet een bundel van jonge historici. In de verantwoording schreven de redacteurs R. Kuiper en W. Bouwman: Nu er afstand groeit tot het eigen verleden, is er gelegenheid voor een nieuwe generatie om aan het eigen verleden vragen te stellen. Het nieuwe historisch besef van deze generatie kent zowel distantie als persoonlijke betrokkenheid. Je staat in een bepaalde traditie, maar dat

sluit **kritische** toetsing van het verleden niet uit. *'Het verleden brengt krachten tot ontwikkeling die van blijvende betekenis zijn, maar het heeft ook vormen en gestalten waarvan we afscheid nemen'* (8). De belangrijkste boodschap van de bundel **was**, dat de **vrijgemaakten** aanvankelijk lang niet zo eensgezind waren als later wel is gedacht. De opvatting, dat de Vrijmaking ook vroeg om **dóórgaande** reformatie, **was** er één onder meer. De geschiedenis laat zien hoe de verschillende opvattingen botsten en hoe naast opbouw ook crisis stond. Er was een reformatische gloed en vurige ijver, maar deze vurige ijver had ook een keerzijde. Ze had ook verterende kracht, die aan de **gemeenschap** schade heeft toegebracht.

De verschillende auteurs, die beharen tot vrijgemaakt-gereformeerde en nederlands-gereformeerde **kring**, willen in een evenwichtig verhaal en een rustig historisch relaas zich rekenschap geven van dit verleden, in de hoop dat er overeenstemming over dit verleden kan groeien.

Afstandelijkheid zonder oordeel?

Vuur en vlam deel 1 **toonde** inderdaad een grotere afstandelijkheid dan bijvoorbeeld *Het vuur blijft branden* van 1979 en *Vrijmaking – Wederkeer* van 1994. Is deze **afstandelijkheid** alleen professioneel? Zal de theoloog bij zijn beschrijving ook een eigen oordeel geven en doet de historicus dat niet? Of ontkomt ook de professionele geschiedschrijver daar niet aan? In een Terugblik in **Vuur en vlam** zelf wijst prof. Van Deursen er al op, dat veel auteurs in hun oordeel tamelijk terughoudend zijn. Maar uit de gekozen bewoordingen laat zich doorgaans hun **oordeel** wel afleiden. De zakelijkheid overweegt, maar ook daarmee geeft men in feite een beoordeling. De grote leuzen van vroeger zijn bij deze geschiedschrijving **geen** leidraad of richtsnoer **geweest** (257).

Op een studieconferentie van het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap in 1995 stelde dr R. Kuiper, dat **geen enkele historicus** ontkomt aan een beoordeling, maar dat je zoveel mogelijk het verleden zelf moet laten spreken. Dat betekent, dat je je eigen oordeel zoveel mogelijk opschort en je terughoudend opstelt. Dat is niet eenvoudig en dat heeft dan ook bij het schrijven van **Vuur en vlam** een grote **strijd** opgeleverd achter de schermen (GWG publicatie nummer I, 1996, 22, 25, 27).

Ondanks die strijd is het bepaald niet ieder van de schrijvers gelukt een evenwichtig, rustig en onbevooroordeeld beeld neer te zetten van het vrijgemaakte leven 1944-1969. In een bespreking op 11 maart 1995 in dit blad, schreef prof. Te Velde, *dat de opzet niet bevredigt. Je krijgt de indruk, dat onze geschiedenis zo 'la beetje een en al conflict was. Waarom zoveel crisis en conflict? En waarom zo weinig opbouw en zegen? Waar blijven de gewone mensen met hun motieven, kun geloofskeuzes, hun zoeken van Gods Koninkrijk? Door de rookontwikkeling zie je het echte vuur niet meer.*

We gaan vandaag geen nieuwe bespreking wijden aan dit eerste deel. Wel wil ik constateren, dat de auteurs bij alle afstandelijkheid ook een eigen optiek bleken te hebben die ertoe leidde dat hun **beschrijving** aan belangrijke **punten** geen recht deed. De **historiebeschrijving** die zij boden is **mijs** inziens zowel principieel als **praktisch** dan ook zeker **niet** beter dan die van *Vrijmaking – Wederkeer*.

Begrip en mededogen

Vuur en vlam deel 2 werd gepresenteerd in een bijeenkomst onder de vlag van het *Archief- en Documentatie Centrum van de Gereformeerde Kerken*. De directeur van dit centrum, dr. G. Harinck, voerde dan ook **het eerst** het woord. Hij stelde, dat het hoog tijd is om terug te kijken en ons te **bezinnen op de**

KERNREDACTIE:

DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS,
DRS. G. GUNNINK, DRS. I.D. HAARSMA,
DRS. P. HOUTMAN,
PROF. DRS. B. KAMPHUIS,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTEW:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 408040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar; f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Europa zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. Porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.

Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief waarna mag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Vrijmaking en het vervolg. *Waar* zijn vandaag *het elan en de ijver* van vroeger? En hoe *konden* wij worden wat *we* nu zijn? Om verder te gaan, moet het gesprek geopend worden. Is het daarvoor te vroeg of is het juist hoog tijd? Het gaat om bezinning temidden van de kerken en *terwille* van de *kerken*. We willen daarbij niet met de Vrijmaking ais met *een* 'morele knuppel' *werken*. We willen *ook* niet het *verleden* van ons afschudden. Maar *met* begrip en mededogen omzien naar *het* verleden.

Uitgever G. Sneep, Nederlands Gereformeerd, bood het boek aan de beide redacteuren Kuiper en Bouwman aan. Hij kwalificeerde het als *een* buitengewoon belangrijke stap om samen te kijken naar ons gemeenschappelijke verleden en ook weer samen verder te *gaan*.

Redacteur dr. R. Kuiper noemde het een boek *van* historici die bij de beschreven geschiedenis betrokken zijn. De geschiedenis die je vormde, laat je niet los. De jongere generatie *heeft er niet voor gekozen, maar moet er wel mee verder*. De wereld is nu heel anders, maar als je verder wilt komen, moet je je wel met je *verleden* bezighouden en je er rekenschap van geven.

Na deze inleidende opmerkingen kregen we *een* eerste reactie van dr. J.E. Post, P.A. Bergwerff (op 26 november gepubliceerd in het ND) en mr. dr. H.M.T.D. *ten Napel*, waar we op dit *moment* niet verder op in gaan. We kijken nu eerst naar wat *Vuur en vlam* deel 2 ons biedt.

Opzet

Ging het in het eerste deel om een slechts *fragmentarische* beschrijving (7) *van* aspecten van het vrijgemaakt-geefomedeerde leven 1944-1969, het tweede deel is wat systematischer opgezet en gaat vooral om de opbouw *van* vrijgemaakt-gereformeerde organisaties: het GPV, GMV *en* GSEV, GOV en Gereformeerd *Gezinsblad*, zij het vooral beperkt tot de *commentaren* van de hoofdredacteur. De bundel

wordt afgesloten met een beschouwing over de doorgaande *reformatie* van de hand van dr. J. Kennedy, die de vrijgemaakte wereld in een breder perspectief plaatst. Ook bevat de bundel een bibliografie. Nog niet aan de orde kwamen de geschiedenis *van kerk* en school en van de bonden van *studieverenigingen*. Ook *levensbeschrijvingen* van mensen die een belangrijke rol hebben gespeeld zouden boeiend *zijn*. Er is dus *nog* stof voor enkele andere bundels *Vuur* en vlam.

GPV 1945-1963

De geschiedenis van het Gereformeerd *Politiek* Verbond *krijgt aandacht* in twee hoofdstukken. De periode van 1945 tot 1963 wordt beschreven door drs. *Chris Sol* We geven daaruit eerst de belangrijkste feiten weer.

Het GPV is uit de *kerkgemeenschap* geboren, al sloten niet *alle* *vrijgemaakt-gereformeerden* *zich bij* deze partij aan. Er was verschil van visie over wat de gevolgen van de *kerkscheuring* moesten *zijn* voor de samenwerking in christelijke organisaties. Was de oprichting *van* het GPV een logische *en onvermijdelijke ontwikkeling*?

Voor veel vrijgemaakten *kwam* de samenwerking onder druk te *staan* door de breuk in de *avondmaalsgemeenschap*. Toch was niet direct duidelijk hoe men verder moest. Ook het Amersfoorts Congres Eet geen eenparigheid zien. Een jaar *later* lagen de kaarten zo, dat een meerderheid afscheid nam van de ARP, maar een grote minderheid bleef die partij steunen. *Sommigen* van hen zagen het GPV als uitvloeisel niet van 'doorgaande *réformatie*', maar van 'doorgaande *déformatie*', die slechts *onvruchtbaar* isolement opleverde. Binnen het GPV werd sterke *nadruk* gelegd op de directe relatie *tussen* belijdenis en politiek *en* op de zelfstandigheid van de kiesverenigingen. Beide punten hebben de ontwikkeling van het GPV *diepgaand beïnvloed*. Aanvankelijk leg-

de *men* sterke nadruk op het getuigen.

Het GPV deed voor het eerst mee met de Kamerverkiezingen van 1952. De *Verbandsraad* vond dat het GPV te weinig *steun* kreeg van de hoogleraren in Kampen. De *prediking* zou *er* meer aandacht aan moeten geven. Het Gereformeerd *Gezinsblad* moest het promoten. Er werd *een* voorstel *gedaan* om Ons *Politeuma* in het GG te laten opgaan, maar dit haalde het niet. Er ontstond grote moeite over de vraag of *T. Holwerda* te Buitenpost op de kandidatenlijst geplaatst moest worden *of* niet. Onder andere P. Jongeling verzette zich daartegen. De problemen rond de kandidatenlijst maakten dat er nauwelijks aandacht was voor de inhoudelijke presentatie *van* het GPV. Bij de verkiezingen kreeg het Verbond te weinig *stemmen* voor een zetel. Ongeveer driekwart van de *vrijgemaakt-gereformeerden* had op het GPV gestemd.

De moeiten rond T. Holwerda hadden een lange nasleep en werden in 1954 formeel *beëindigd*. Organisatorisch leverde de zelfstandigheid van de kiesverenigingen *problemen* op. Inhoudelijk zat men met de vraag of men van getuigen moest komen tot actie op basis van politieke richtlijnen en van een programma. In dat kader werden *enkele* politieke congressen gehouden. Ook kwam de vraag op of het GPV *ook* niet-vrijgemaakten als lid zou kunnen toelaten. Moest het ethisch conflict nog steeds een rol blijven spelen? Was het *GPV* een kerkelijke of *een* confessionele partij? *Onlangs* deze moeiten nam het *percentage* *vrijgemaakt-gereformeerden* dat op het GPV stemde globaal genomen licht toe. Het GPV werd steeds meer een volwassen partij. In 1943 veroverde het GPV met Jongeling een zetel in de Tweede Kamer.

Dit *zijn* de belangrijkste feiten die we tegenkomen in het relaas van Chris Sol. Onderweg gaf hij daarbij allerlei kwalificaties en duidingen die we voor dit moment even bui-

ten beschouwing laten.

Nog wel zijn slotbeschouwing: het GPV heeft er lang over moeten **doen** om **zichzelf** te bewijzen. Het is er ook nooit in geslaagd alle vrijgemaakt-gereformeerde kiezers **aan** zich te binden. Velen **bleven trouw** aan de ARP. De geschiedenis van het GPV tussen **1948 en 1963** **vertoonde** groeistuipe. Er heerste onenigheid over de organisatie en het karakter **van** de **partij** en over de wijze waarop men politiek moest **bedrijven**. Persoonlijketegenstellingen en harde confrontaties **ver-**ziekten de broederlijke sfeer.

De **vrijgemaakten** hadden het activisme van Abraham Kuyper geërfd, waardoor zij de 'cultuuroppdracht' hoger waardeerden dan de 'vreemdelingschap'. Toch bleven ze de eerste twintig jaar vreemdelingen in Nederland. Kerkelijke en politieke leiders hielden het front **naar** de samenleving gesloten. 'De nauwe band tussen (de ware) kerk en (de gereformeerde) organisatie, zoals die vanuit de **belijdenisgeschriften** werd beargumenteerd, was een **belangrijk bindmiddel** in hun handen.' Wie zich daaraan niet **conformeerde** 'werd in een hoek **gezet** en **halfheid verweeten** of kon vertrekken' (47).

Tot zover voor dit moment de bijdrage van drs. Sol.

Tussen kerk en politiek, 1963-1988

Het **tweede** deel van de geschiedenis van het GPV wordt beschreven door *Jasper Klapwijk*. Hij gaat uit van de **vraag**: hoe zag het GPV zichzelf: als een **kerkelijke of als** een politieke **partij**? De tegenstelling tussen beide voorstellingen leidde tot een lange reeks **conflicten**. **Vandaag** staat het GPV open voor niet-vrijgemaakten en is het verloofd met de RPF: **het begin** van het einde voor de laatste kerkelijke partij in Nederland.

Uit **zijn** sappige beschrijving **kun-**nen we destilleren, dat in deze **periode** **meer** programmatisch aan politiek werd gedaan **en** dat de vraag

naar politieke samenwerking steeds **meer** op de agenda kwam te staan. **Er** kwam een *Nationaal Evangelisch Verband*, **maar** hoe het GPV daarmee moest omgaan werd **verschillend** beoordeeld. De **kerkelijke** breuk van 1967 had ook gevolgen voor de samenwerking in het GPV. De leiding nam stelling tegen de **Open Brief** en 'koos daarmee voor de kerkelijke **voorstelling**'; de **buitenverbandse** kiesverenigingen van Wezep en **Voorthuizen** werden geroyeerd. Met de uitsluiting van NEV en **buitenverbanders** werd het GPV een **homogeen-vrijgemaakte partij** en aanvaardde daarmee een isolement.

In 1977 verloor het GPV **zijn** tweede zetel. Het dreigde teruggeworpen te worden op het vrijgemaakte volksdeel of nog minder. Het stond daarom voor de keuze: een **langzame dood sterven** of **zich** openstellen voor anders-kerkelijken. Dat kon door **wijziging** van het toelatingsbeleid of door verandering **van** de grondslag. Geleidelijk aan werd de kerkelijke voorstelling van het GPV in de verdediging gedrongen. Onder druk van de slechte **resultaten** moest zij wijken voor een politieke koers. 'De reddingsoperatie slaagde, maar het GPV betaalde daar een hoge prijs voor. De partij verloor haar identiteit; de grenzen van het vrijgemaakte **volksdeel** verwaagden. De verschillen met de RPF werden daardoor steeds **minder** duidelijk.' En **nu** staat zelfs de zelfstandigheid van het GPV ter discussie, waarmee een unieke **partij** verdwijnt.

Gereformeerd Gezinsblad 1948-1958

Drs. Ernst Hooiveld beschrijft tien jaren journalistiek werk van P. Jongeling als hoofdredacteur van het Gereformeerd **Gezinsblad**. Het blad groeide uit *De Vrije Kerk* en *Reformatiestemmen* en wilde op den duur ook gelezen worden buiten eigen kerkelijke **kring**. Jongeling wilde voorlichting geven voor het hele gezin en wel over alle terreinen des

levens. Hij werd een heel belangrijke opinievormer voor de **vrijgemaakt-gereformeerden**.

Jongeling gebruikte zijn pen om geestelijke gevaren te bestrijden. Hij zag die niet alleen in **het** communisme, maar ook in de Amerikaanse **manier** van leven. Onder invloed van het apocalyptisch denken van prof. B. *Holwerda* zag hij de wereld in de eindtijd verkeren, met haar grote afval en de groeiende machten die de **kerk** bedreigden: de valse **kerk** en de **wereldstaat**. Ook leek een derde wereldoorlog **voor** de deur te **staan**. In deze gevaarlijke tijd moest een kleine kerk overleven.

Vandaar **zijn** waarschuwingentegen de oecumenische beweging en het streven **naar** een federaal Europa, **tegen** de Doorbraaken **het** streven de antithese in te **ruilen** voor de synthese. Jongeling zag dit denken ook **doorwerken** in de ARP, waarom 'voortgaande reformatie' nodig was. **Daaraan** wilde het Gereformeerd Gezinsblad dan ook **mee-**werken.

Gereformeerd Maatschappelijk Verbond

Drs. A. van Renssen schetst de geschiedenis van het GMV (en **deels ook van het GSEV**). De fabrieksarbeider *Jac. Wijnands* (de '*Rooie Gereformeerde*') had moeite met de toenemende invloed van het socialistische en roomse denken binnen het CNV en schreef daarover in 1948 en 1949 in het Gereformeerd Gezinsblad. Dat leidde tot een vergadering van **mensen** die dit herkenden en tot correspondentie met het CNV. De schrijvers erkenden dat zij veranderd waren van standpunt omtrent de plaats van **Schrift** en belijdenis. 'De verandering vindt bij ons juist hier het begin, dat wij zijn **gaan** inzien, dat wij juist met het relativiseren van onze belijdenis **op verkeerd** spoor **waren**'. *A.A. Basoski* signaleerde toenemende invloed van moderne **theologie** en van de oecumenische **beweging** en pleidooien voor **Europe-**

se eenwording. Bet CNV had weinig gevoel voor wat hen bewoog. In 1951 werd het **Gereformeerd Sociaal en Economisch** Verband opgericht. Omdat bestaande organisaties een zeer algemene grondslag hadden, **was** een discussie waarbij men zich gebonden achtte aan Schrift en belijdenis, dáár niet goed mogelijk. Om tot een **princiële** kijk te komen op de sociale en economische vraagstukken **was** oprichting van deze nieuwe organisatie nodig. Het ging dus om gereformeerde bezinning, met bijbel en confessie als leidraad, een **bezin-**ning die weer vruchtbaar **zou** kunnen zijn voor contacten buiten. Naast dit bezinningsverband werd in 1952 het GMV opgericht voor meer praktische zaken. 'Het GMV ontspon **allerlei** activiteiten. Het GSEV stond erbij en keek ernaar.' Overigens bleef de organisatie klein. Het ging om de principes en niet om een grote rol te spelen. **Langzaamaan** werd een deel van de bezinning overgenomen van het GSEV.

Het GMV organiseerde in de loop der jaren een aantal congressen, over zondagsarbeid, vrijetijdsbesteding, werkgelegenheid, vragen rond **subsidies** en stakingsrecht.

Als gevolg van de **kerkstrijd** in de jaren zestig schorste het bestuur een kleine driehonderd leden, omdat het lidmaatschap van een **zogenamde** vrije kerk onverenigbaar werd geacht met het **lidmaatschap** van het GMV.

Ondanks de ijver van voormannen en leden **heeft** het GMV pas later meer voet aan de grond gekregen binnen de kerken. Het **enthousiasme** voor de organisatie bleef beperkt, misschien omdat ze weinig invloed kon uitoefenen en omdat theologen **weinig** belangstelling hadden voor de sociaal-economische problematiek.

De Gereformeerde Omroepvereniging

De laatste organisatie die beschreven wordt is de GOV. *Sjirk Kuijper*

typeert haar als een vergeten groep. Toen zij in 1993 haar zilveren jubileum vierde, was de glans eraf, ze was verstoten, werd niet **eens** meer **bestreden**; **ze** was **gewoon verban-**nen naar de vergetelheid.

De GOV werd opgericht om in de ether een **gereformeerd** geluid te laten horen. Radio en televisie werden vooral gezien als een instrument voor christelijke actie, veel minder een medium voor christelijke consumptie. In een samenleving die steeds **meer** in de greep van links **raakte**, moest een profetisch geluid klinken. **Kan** dat niet via de EO? 'We **kiezen** **noch** voor de **NCRV**, **noch** voor de **EO**, omdat we **menen** met de **GOV** op een **betere** **weg** te zijn', lezen we in een nota van 1971. Maar naarmate het duidelijker werd, dat er geen praktische mogelijkheden waren om het doel te concretiseren, gingen **steeds** meer vrijgemaakt-gereformeerden de EO steunen. In 1974 werd een voorstel gedaan tot opheffing van de GOV, maar dat **haalde** het niet. In **hoop** op betere tijden werd de aandacht verlegd naar uitzendingen in het buitenland: Curaçao, **Suriname** en Hongarije, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika. **Ook** dit bleef evenwel beperkt, zowel in omvang als in principieel opzicht. Zo werd de GOV niet wat haar **bedoeling** was geweest. Ook inhoudelijk was het niet eenvoudig te laten zien wat zij programmatisch wilde bieden. Een proeve in het programma **Meer over minder** in 1978 was niet echt overtuigend. Sinds 1992 wil de **GOV** zich geheel wijden aan wereldwijd evangelisatiewerk. Dit is een korte samenvatting van de geschiedenis van de GOV, door Kuijper met veel **kleurrijke** details beschreven. Over de keuze van de kleur later meer.

Gereformeerde organisaties in een veranderende cultuur

Dr. James Kennedy plaatst de gereformeerde organisaties in historisch perspectief. Je hoort tegenwoordig **weinig** meer over 'doorgaande re-

formatie'. Het enthousiasme en de principiële vastberadenheid is grotendeels **weggeëbd** en praktische overwegingen zijn belangrijker geworden **dan** principiële. Het is tegenwoordig moeilijk om nog veel geestdrift te vinden voor **het** project 'doorgaande reformatie'. Komt dat doordat de vrijgemaakten tegen de jaren zeventig hun organisatorische doelen hadden bereikt? Hoefde er toen niet **meer** voor gevochten te worden? Of **geneerde** men zich voor het extremistische verleden? Hoe dat ook zij, de vroegere vrijgemaakten gingen met de doorgaande reformatie tegen de stroom in. 'Een van de **belangrijkste** principes in het vroege vrijgemaakte **denken** was dat christelijke organisaties vernieuwden verdiept moesten worden door de rol van de **kerk** in het leven van de **christen** te vergroten.' Hiermee werden lijnen **door-**getrokken uit de jaren dertig. Maar het was niet altijd duidelijk wat dat moest betekenen voor de praktijk. De tegenstelling ware kerk-valse **kerk** werd belangrijker geacht dan de antithese kerk-wereld. Om een organisatie echt christelijk te laten zijn, moest zij gebonden zijn aan Schrift **en** belijdenis en diende ze haar lidmaatschap tot **kerkleden** te beperken. De bundel 'onthult', dat dit echter **geen** **communis** opinio was **onder** de vrijgemaakten. **Kennedy** ziet **Kuyperianen-oude-stijl** die bij de oude organisaties wilden blijven. Kuyperianen- nieuwe-stijl wilden wel nieuwe organisaties, maar **dan** zo dat meer mensen **daarbij** **betrokken** werden. Voorstanders van de 'doorgaande reformatie' zagen **daarin** gevaar voor de integriteit en voor de toekomst van de eigen organisaties. Naast **onenigheid** over deze vragen werden de gereformeerde organisaties **ook** **be-**dreigd door onverschilligheid.

In de jaren zeventig en tachtig kenden ze een periode van rust, groei en rijping.

Intussen veranderde de **wereld** **en** de orthodox-protestantse wereld is niet **meer**. Hoe moet de antithese nu worden opgevat? In de Loop van

de jaren tachtig begon het zelfgekozen **georganiseerd** isolement in kracht af te nemen. Een nieuwe generatie relativeerde de **'doorgaande reformatie'** en de **achterliggende theologische** opvattingen. Jonge intellectuelen zochten nieuwe verbindingen met denkbeelden en **christenen uit andere kerken**, om aan verstarren en **traditionalisme** te ontkomen. Door grotere **materiële** welstand nam de **geestelijke** onverschilligheid toe; een hoger **opleidingsniveau** verruimde de geestelijke blik aanzienlijk.

Zelfs in het hart van de kerk brak in het begin van de jaren negentig de overtuiging baan, dat de **vrijge-maakten samen met** hun broeders en zusters in andere **orthodox-protestantse kerken** tegen de gevaren van de wereld hadden te strijden.

Onverschilligheid

Kennedy signaleert een **onverschilligheid onder de vrijgemaakten** ten aanzien van hun eigen **kerkgeschiedenis** – vooral onder de jongeren, maar, vraagt hij: zijn er nog wel vaders die hun kinderen vertellen over het werk van de HERE in de **Vrij-making?**

Toch zijn er nog heel wat **vrijgemaakten** die deze geschiedenis van grote betekenis achten en daar **Gods werk** in zien. 'Maar voor anderen – onder wie waarschijnlijk ook een aantal jonge historici die aan deze bundel hebben bijgedragen – is de **geschiedenis van hun kerk in veel opzichten een tragische geschiedenis, vol met afschuwelijk persoonlijke hetzes, te gemakkelijke verkettering van tegenstanders, een blinde gehoorzaamheid aan menselijke principes en een reeks gemiste kansen, vooral betreffende de uitsluiting van niet-vrijgemaakten in de G-organisaties**' (317-318).

Moeten we **k i e m** voor een kijk op de **geschiedenis in termen** als triomf óf tragedie? **Doen** we er niet beter aan de historie **met** enige ironie te beschouwen, als **menselijk** handelen dat bevlekt was met **menselijke aanmatigheden** en gepaard

met tegenstrijdigheden? Dat geeft begrip en vergiffenis ook een plaats in de historische beoordeling; soms **is** het genoeg te weten dat Gods gedachten niet altijd **onze** gedachten **zijn**, noch **zijn** wegen onze wegen (319).

Afstandelijkheid en betrokkenheid?

In dit artikel gaf ik u een **korte** weergave van de feitelijke inhoud van het **tweede** deel van *Vuur en vlam*. Verschillende bijdragen geven echter **meer dan hier weergegeven**. De **bril van de auteur kleurt zijn weergave, vertekent min** of meer. Zijn oordeel staat een onbevange luisteren naar het verleden hier **en** daar in de **weg**. ~~Het~~ project *Vuur en vlam* streeft naar een **geschiedbeschrijving** die gekenmerkt wordt door **afstandelijkheid** enerzijds **en** **betrokkenheid** anderzijds. In **mijn** ogen **lijkt meer** dan eens een **verkeerde** betrokkenheid de **goede** afstandelijkheid in de **weg** te zitten; op andere **momenten** doet een **onjuiste** afstandelijkheid tekort aan een **betrokkenheid die ik toch** wel graag had gezien. Daarover de volgende keer.

Drs. G.J. van Middelkoop is oud-conrector van de Gereformeerde Scholengemeenschap te Rotterdam en oud-rector van de Gereformeerde Scholengemeenschap te Amersfoort.

aan de
vrijgemaakten

van

De
Gereformeerde
Scholengemeenschap
te Rotterdam

De
Gereformeerde
Scholengemeenschap
te Amersfoort

De
Gereformeerde
Scholengemeenschap

M meditatief

Toen nu de zevende maand aanbrak, kwam het hele volk als een man bijeen.... Er heerste dus zeer grote vreugde.

Nehemia 8:1-2,18

Zo gaat het **meestal**: het kerkgebouw is gerenoveerd of de nieuwbouw is klaar en dan volgt de officiële **ingebruikneming**. Dat is een groot feest en iedereen is enthousiast **en** ook wel een beetje trots op het resultaat. Onder de voortreffelijke leiding van Nehemia hadden de Joden **Jeruzalems** muren herbouwd in een recordtijd van zeven **weken**. Nehemia had het zo gepland dat alles vóór de zevende **maand** klaar was. Dat was namelijk de Joodse **feestmaand** (met het **Nieuwjaarsfeest**, de Grote **Verzoendag** **en** het **Loofhuttenfeest**, Leviticus 23).

Geen hapje en drankje

Een bijzonder moment voor het volk. Als een man kwam **men** naar **Jeruzalem**. Echt door de Geest bewogen. Eensgezind, gemotiveerd **en** met een duidelijk doel voor ogen. Niet allereerst: enthousiast en ook een beetje trots feesten met **een** hapje en een **drankje want** wat hebben wij een schitterend gebouw.... **Men kwam als een man naar Jeruzalem** om aan de **schriftgeleerde** Ezra te vragen: Lees ons voor en leer ons uit de **wet** van God! In het herbouwde **Jeruzalem** **krijgt** God de eerste plaats.

Het gaat ook bij ons in de kerk **om** God. Misschien is het **een** schitterend gebouw en bent u er ook zelf **trots** op, **maar** daar gaat het eigen-

lijk helemaal niet om. Wat wordt in **Jeruzalem** schitterend duidelijk dat het in de **kerk** gaat om de ontmoeting met de **HERE** God! **Als een man... – om uit Gods wet te worden voorgelezen....**

Gaan voor de wet

Het werd voor de Joden een harde confrontatie met **Gods** wet. Wat hadden zij vaak anders geleefd dan zoals God het blijkbaar wilde. Dat was een ongelooflijkschrik. En toch had Hij hen uit de ballingschap weer laten **terugkeren** naar Jeruzalem. Wat een goedheid...! Het werd een bijzondere feestmaand. **Men** begreep uit de wet dat God wilde dat **het** Loofhuttenfeest gevierd **zou** worden. **En** let **dan** op wat er gebeurt. De voorschriften uit de wet van **Mozes** worden **rondverteld**: **takken verzamelen**, hutten bouwen, een week **daarin** wonen **en** terugdenken aan de verlossing zodat **zij** in hun eigen land konden wonen **en** daar in **welvaart**, met een rijke oogst mogen leven. Het Loofhuttenfeest **was** een uitbundig feest met dans, **muziek**, lekker eten en door alles heen dankbaarheid **aan** God. Het **volk** doet precies wat God zei. **Men** verzamelt takken en viert het feest precies zoals is voorgescreven. En dan **staat** erbij: Er heerste dus zeer **grote** vreugde. Zo blij **was men** met **hun** God die ondanks hun teleurstellend aandeel in het verbond toch altijd met hen **verder** wilde. Wat is God groot! En wat een feest is het om nu wel Gods wil te **d m**, **door** het **Loofhuttenfeest** te vieren

Vreugde

Er heerste dus een zeer grote vreug-

de. Dat is prachtig: dat je intens blij bent omdat je weet: Ik doe iets waar de **HERE** blij mee is. Opge-wonden omdat je God **kunt** dienen....

Een kerkgebouw is **klaar**, alles ziet er mooi uit en we zijn allemaal best een beetje trots. **Maar** het mooiste is: De **HERE** God wil **ons** daar ontmoeten en **hier mogen** wij **Hem** samen dienen. Ook wanneer het gebouw er inmiddels **al jaren** staat. **Ik** ben zo blij als **een** kind wanneer ik de wil **van** God, **mijn** Vader doe. Ik vind het **fijn** om bij **Hem** te zijn en te doen wat Hij van me **vraagt**. Zo blij als een **kind**. Opgewonden. Geen opgeprikte enthousiasteling maar een kind dat vraagt naar het Woord van Vader en **dan** door Gods Geest wordt **gegrepen**. Het was **een** feest in **Jeruzalem** **en** je kunt zeggen: Dat was het enthousiasme, de opwindende van het **nieuwe** begin. Maar een kind van **God** mag toch van **die** opwindende **ervaring** nooit helemaal vervreemden. En dat hoeft ook niet. Als je maar goed naar je hemelse Vader luistert.

Ds. B. van Zijlekom is predikant van de Gereformeerde Kerk van Pijnacker

W wandelen met God

Het begon al vroeg in je leven. Je zat **op schoot** bij je moeder. Er werd gezongen van klap **eens** in je handjes, **blij, blij, blij** en dan vervolgens **nog** iets over je bolletje. Je vond het leuk: je klapte mee toen je het **kon**. **Brabbelde** mee, **Blij**.

Je werd wat ouder. Blij zijn was niet meer zo vanzelfsprekend. Er moest van alles. Ongelooflijk, wat kon de druk soms oplopen. Blij, dat was wanneer je je goed voelde. Op de fiets, je haren in de wind. Aan het strand.. gewoon een goed gevoel.

Je leest het in Paulus' brief aan de Filippenzen: 'Verblijdt u in de Here te allen tijde'! En nog eens: 'verblijdt u'! Wat een tekst voor een mens. Alsof je **leven** ook maar bij benadering **daaruit kan** bestaan. Er is een heleboel meer te vertellen dan altijd blij. Je hebt je momenten wel, maar psalm 90 heeft het over moeite en **leed**. Over zorgen... Het past beter bij ons, **mensen** moet ik eerlijk zeggen. Ook al zouden we er diepweg helemaal **niet** aan **willen**. Wie is er nou direct **overtuigd** van wat de Prediker schrijft: 'het is beter te gaan **naar** een huis van rouw dan te gaan **naar** een huis van feestgelag'.

Maar vraag het eens om je heen... ben je blij? Kiap maar in je handjes... Het ligt er maar aan waar het over gaat, die blijdschap. Het is een ongelooflijk geschenk van God dat we **kunnen** lachen. **Humor** is echt geweldig! Je kunt blij zijn om kleine dingen, warm worden **van** binnen om een goed woord, **een enkel** gebaar. Je kunt je happy voelen in je

wak, met je vrouw, je kinderen. Het is werkelijk **waar**: een mens kan heel **goed** bewust ook, blij zijn!

Is een christen altijd blij? Aan sommige mensen te horen zou dat wel zo moeten zijn. Het wordt dan zo iets als de proef op de **som van** je geloof. Alsof je als christen uitgetild bent boven de werkelijkheid van deze wereld. Altijd blij... dat heeft iets esoterisch, niet te filmen! Soms hebben we het over onze sombere gezichten. Ook in de kerk. Na een opbeurende, **bemoedigende** preek. Plechtig **lopen** we het kerkgebouw uit. Wordt er hardop gedacht over **waar** die blijdschap nu is, die je **weer verkondigd werd**, dan voelen we ons niet zo plezierig. Je kunt toch niet je hele leven met een **smile** van om tot oor rondlopen?

En toch... **blijdschap** is er. Het is tegelijkertijd een wonder. De Bijbel spreekt er honderden keren over. Het is **niet** recht het Boek van de blijdschap. Het Boek van de genade ook. Die twee woorden

hebben in de Bijbel heel veel met elkaar te maken. Ze hebben dezelfde **taalkundige** oorsprong. Aardig is dat. Want dat kun je zomaar meevoelen: **wie** werkelijk blij is, met de dingen, de mensen, zijn God, die weet ook wat genade is.

Natuurlijk, er is blijdschap en blijdschap. Er is de lege lol, er is de blijdschap die gegeven wordt. **Waar** je hart van omhoog gaat, richting de **Gever**. Tegenover **mooi** staat ook hier lelijk zoals bij alle dingen in het leven. Geen zaak zonder tegenpool.

Maar **bekijk** het wonder van je geloof nu eens van dichtbij. Gewoon, het feit dat je **mag** geloven Gods kind te zijn. Kostbaar voor Hem. Uitverkoren. Bestemd om **eeuwig te leven**. Uiteraard is de blijdschap daarover van een ander kaliber dan de blijdschap over een goede grap. En dat is weer andere dan de blijdschap over je kind, wie het goed gaat. **Maar** die hele zaak wordt inderdaad gedragen voor Gods kinderen door Vaders **genade en** liefde.

Ik maakte het eens mee, dat een oude broeder zijn 80e verjaardag vierde. We **zongen** hem toe: psalm 134: 'Dat s Heren zegen op u daal'. En vervolgens klonk het 'lang zal hij leven'. Je zou zeggen dat dat ongepast was. Hoe kan het een bij het ander passen? **Psalm** 134 en een verjaardagsliedje... Bij nader inzien is het helemaal niet vreemd. Het leven van deze aarde mag voor Gods kinderen toch aansluiten op het leven met hun God? Het een staat echt niet tos van het ander.

Echte blijdschap vindt altijd **weer** zijn oorsprong in Gods genade. Genade die je te machtig is geworden

in je Heiland, de Here Jezus Christus. Genade die vergeeft en je Gods toekomst binnendraagt.

Het is onomstotelijk dat ons leven vaak moeitevol is. En dat blijdschap nogal vluchtig is. Wie echter zijn hart en leven verloor aan God in Jezus Christus, die kan zijn blijdschap niet op! Want je vergeet ze niet, al die weldaden die God je be-
wees.

Een kmderliedje van vroeger. Blij, blij, blij. En al heb je dan geen handjes meer, maar handen er mag en kan geklapt worden van blijdschap. 'Applaus', zei iemand eens na de preek in een kerkdienst die was aangepast voor broeders en zusters met een verstandelijke beperking. En zo is het. Blijdschap is dat.

Ps. O.W. Bouwsma is predikant van de Gereformeerde Kerk van Gouda.

U uit de kerken

Persbericht

Landelijke themadag over Kerk en Asielzoekers

Binnen de Gereformeerde Kerken zijn veel gemeenten en werkgroepen actief voor vluchtelingen en asielzoekers. Dat is **zeer** verblijdend. De ervaring op **dit** moeilijke terrein is in de kerken van de laatste jaren aanzienlijk gegroeid. Maat... ook de vragen over de opvang van asielzoekers zijn **toegenomen**.

Die vragen komen vaak terecht bij het Diaconaal Steunpunt of bij het Landelijk Verband voor Evangelisatie Arbeid.

Deze beide organisaties hebben het initiatief genomen tot een landelijke **themadag** over Kerk en Asielzoekers. Door informatieverstrekkingen **uitwisseling** van ervaring willen ze een bijdrage leveren aan de kerkelijke opvang en **aandacht voor asielzoekers**.

Op de **themadag** zullen **twee** referaten plenair **worden** gehouden; daarnaast zijn er een vijftal workshops.

Op de themadag zal Uitgeverij Oosterbaan - van het weekblad 'De Reformatie' - een speciaal themanummer van dit blad over **Vluchtelingen en Asielzoekers** uitreiken aan alle deelnemers. Dit themanummer verschijnt op 27 maart a.s.

Hieronder volgen de gegevens over deze dag en over de **aanmeldingsprocedure**.

Wanneer: Zaterdag 10 april 1999
Waar: Immanuelkerk, Plevier 2, Bunschoten
Hoe laat: Van 10.00 uur tot 16.15 uur (vanaf 09.30 uur ontvangst met koffie)
Voor wie: Diakenen, werkgroepen, evangelisatiecommissies, kerkenraden, **kerkleden** e.a. die zich in (gaan) zetten voor asielzoekers.

Waarover: Alle facetten van het werk voor asielzoekers zoals: kerkelijke opvang, gastgezin zijn, **uitgeprocedeerden**, kerkasiel, de **asielprocedure**, vragen **m.b.t.** **doop en** Heilig Avondmaal, interkerkelijke **samenwerking**, verschillen tussen **moslims** en christenen enz. enz.

Waf nog meer: **Informatieverstrekking** door organisaties als Vluchtelingenwerk Nederland, stichting GAVE, ZOA, INLIA, stichting Evangelie en Moslims.

Doel: D.m.v. **informatieverstrekking** en **ervaringsuitwisseling** kerken en **kerkleden** helpen bij hun werk voor asielzoekers.

Aanmelden: Alleen **schriftelijk**, per fax of per E-mail bij het Diaconaal Steunpunt of bij het LVEA. Adres van beide organisaties: Postbus 499, 8000 AL Zwolle. Fax Diaconaal Steunpunt: 038-4270481. Fax LVEA: 038-4270431. E-mail: lvea@gbouw.nl of diaconia@gbouw.nl (graag vermelden: naam, adres, PC, woonplaats, welke kerkelijke gemeente).

Aanmelden voor 17 maart 1999. Na aanmelding ontvangt u het programma, een acceptgiro en een formulier waarop u uw voorkeur voor de workshops kunt aangeven.

Er kunnen **max.** 150 deelnemers meedoen. Wie het **eerst** komt, het eerst maalt.

Kosten: f W,- per deelnemer. Lunch inbegrepen.

Organisatie: Deze dag wordt georganiseerd door het Diaconaal Steunpunt en de **commissie vluchtelingen** en asielzoekers van het Landelijk Verband voor Evangelisatie Arbeid (LVEA).

Vragen: Voor vragen kunt u tussen 11.00 uur en 12.00 uur terecht bij het Diaconaal Steunpunt (038-4270480) of bij het LVEA (038-4270433).

DE HEILIGE GEEST IS OOK DE GEEST VAN DE ZOON 1

A.N. Hendriks

Onder auspiciën van Faith and Order, een afdeling van de Wereldraad van Kerken, verscheen een aantal jaren geleden een memorandum als resultaat van gesprekken tussen theologen uit het Westen en uit het Oosten, dat de suggestie doet om uit de geloofsbelijdenis van Nicea weg te laten de uitspraak dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon (het zgn. *Filioque*).¹ Sinds eeuwen is deze uitspraak een punt van onenigheid tussen de kerken van het Westen en die van het Oosten. De belijdenis van de uitgang van de Geest ook van de Zoon was zelfs één van de factoren, die in 1054 leidden tot een definitieve breuk. Wanneer een barrière kan worden opgeruimd, moet men het niet laten. Zou het niet een belangrijke stap voorwaarts zijn, wanneer dit twistpunt zou kunnen worden weggenomen en de kerken in Oost en West dezelfde geloofsbelijdenis zouden bezitten? De suggestie verdient aandacht, te meer omdat de uitspraak dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon ontbreekt in de oorspronkelijketekst van de geloofsbelijdenis van Nicea. Gaat er iets onopgeefbaars verloren wanneer de genoemde uitspraak komt te vervallen? Waarom heeft men in het Westen het Filioque eeuwenlang zo krachtig verdedigd? In twee artikelen willen wij ons met deze vragen bezighouden.

Verskil tussen het Westen en het Oosten

In de eerste eeuwen moest de christelijke kerk veel aandacht geven aan de leer over Christus. Dwaalleer noodzaakte haar met kracht op te komen voor de Godheid van de Verlosser. In de vierde eeuw zien

wij een verschuiving van de aandacht optreden. De kerk gaat zich dan nadrukkelijker dan tevoren rezenschap geven van het wezen en de positie van de Heilige Geest. Deze verschuiving wordt veroorzaakt door de volgelingen van Macedonius, bisschop van Antiochië, die bekend geworden zijn onder de naam van de *Pneumatomachen*.² Zij kwamen sterk op voor de eer van de Zoon. Het 'eniggeboren' liet geen ander naast Hem toe. De Heilige Geest werd beschouwd als een tussenwezen, dat zijn plaats heeft tussen God en de engelen, in elk geval niet als een goddelijke Persoon.

Het optreden van deze *Pneumatomachen* is aanleiding geweest tot voortgaande theologische bezinning en voortgaand belijden van de kerk.

Kon het concilie van Nicea (325) nog sober belijden: 'en (wij geloven) in de Heilige Geest', nu moet er meer gezegd worden. Dat gebeurt op het concilie van Constantinopel (381), waar de belijdenis van de Heilige Geest aanzienlijke uitbreiding ontvangt. Tegenover de *Pneumatomachen* belijdt dit concilie o.a. dat de Heilige Geest 'van de Vader uitgaat'. Het waren namelijk juist de *Pneumatomachen*, die een afleiding van de Geest van de Vader hartstochtelijk afwezen, omdat naar hun mening daarmee de eer van de eniggeboren Zoon werd aangetast.³ Met de belijdenis dat de Geest van de Vader 'uitgaat', heeft het concilie willen handhaven dat de Heilige Geest geen schepsel is, want van een schepsel is niet te zeggen dat het van God 'uitgaat'. Het concilie verwoordde het rechtzinnig geloof in de belijdenis, die wij kennen als de Geloofsbelijdenis

van Nicea, maar die officieel het *Nicaeno-Constantinopolitanum*, (N.C.) heet.

In de strijd rond het Filioque hebben de kerken van het Oosten met nadruk naar voren gebracht dat het N. C. niets zegt over een uitgaan van de Geest van de Zoon. Daar mogen echter geen zware conclusies aan verbonden worden! Tegenover de *Pneumatomachen* beleeft Constantinopel nadrukkelijk de goddelijke waardigheid van de Geest. Het onomstotelijke bewijs daarvoor zag men in wat de Schrift zegt over zijn uitgaan van de Vader (vgl. Joh. 15:26). Dat men de Godheid van de Heilige Geest niet wilde staven met een beroep op zijn verhouding tot de Zoon, kwam voort uit de opstelling van de *Pneumatomachen*: zij gebruikten juist deze verhouding als argument tegen de goddelijke waardigheid van de Geest.⁴ Bovendien was er in die dagen binnen de kerk geen strijd over de verhouding van de Geest tot de Zoon.⁵

Aan het zwijgen van het concilie over een uitgaan van de Geest ook van de Zoon mag men zeker niet de conclusie verbinden dat het concilie deze uitgang bestreden of zelfs ontkend heeft.

Om de latere strijd rond het Filioque te begrijpen, moeten wij bedenken dat er zich tussen het Oosten en het Westen in het verloop van de tijd een verschillende benadering van de leer van de Drieëenheid voordeed.

In het Oosten nam men meer zijn uitgangspunt in de drie Personen om van daaruit te besluiten tot de eenheid van Gods Wezen. Uit de gelijkheid van de Personen komt de

eenheid van het Wezen voort. Daarbij zag **men** in het voetspoor van **Gregorius** van Nyssa – één van de drie grote **Cappadociërs** – God de Vader als oorzaak en bron zowel van de Godheid **van de Zoon** als van de Godheid van de Heilige Geest. **Alles** is 'uit' **de** Vader en 'door' **de** Zoon en 'in' **de** Heilige Geest. Dit hield men ook vast bij **het** spreken over de uitgang van de Geest. **Hij** gaat van **de** Vader als bron uit en 'door' (= door bemiddeling van) **de Zoon**. Dominerend in het Oosten werd uiteindelijk de visie van de grote theoloog Johannes van **Damascus**, die stelt: 'De Vader is de bron en oorzaak **van de Zoon en** van de Heilige Geest. Vader is Hij alleen van de Zoon en Hij is de **Uitzender** van de Heilige Geest. De Zoon is Zoon... Afstraling en **Afdruk** van de Vader **en** Hij is **uit** de Vader. De Heilige Geest is echter niet de Zoon van de Vader; Hij is de Geest van de Vader, **omdat** Hij van **Hem** uitgaat. Er is **namelijk geen begin** van beweging zonder de Geest. Hij is ook de **Geest** van de **Zoon**, niet omdat Hij van Hem uitgaat **maar** omdat Hij van de Vader uitgaat door de Zoon. **Want** oorzaak **is** alleen de Vader'.⁶

Het Westen volgde in de leer van de **Drieëenheid** al meer de kerkvader **Augustinus**. Deze ging niet uit van de Vader als bron van de beide andere Personen, **maar** van het ene Wezen, dat in drie Personen bestaat. Doordat Augustinus de **Persoonen** vooral als 'relaties' wilde verstaan, moest **hij** zich **ook** reenschap geven van de verhouding van de Geest tot de Zoon. Zo kwam **hij** **ertoe nadrukkelijk te** leren dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon. De kerkvader zegt: 'De Geest is de Geest **van** beiden, omdat **Hij** van beiden uitgaat. Maar als de Zoon over Hem spreekt, zegt Hij: 'Hij gaat van de Vader uit', omdat de Vader van die uitgang de auteur is, die zulk **een Zoon** **verwekt** en door de verwekking Hem **gaf**, dat ook van Hem de Heilige Geest **zou** uitgaan...'⁷

Loochening van het Filioque ziet Augustinus als een schending van de eenheid van Gods Wezen. De Geest gaat ook uit van de Zoon. Alleen met die belijdenis doet men recht aan wat **Christus** zegt in **Johannes 16:7**: '...**maar** indien Ik heenga, zal Ik Hem **tot u zenden**'. De theologen van het Oosten wilden wel weten van een *heilshistorische* uitgang van de Geest uit de Zoon op **Pinksteren**, maar niet van een eeuwige uitgang van de Geest uit de Zoon. Zij vreesden dat de leer van het Westen **zou** leiden tot een tweegoden-leer. Want als de **Zoon** ook de **eeuwige bron** van de Heilige Geest **is**, dan zijn er **twee** oorsprongen. Men zag daarbij echter eraan **voorbij**, hoe voorzichtig en precies Augustinus het onder woorden bracht: de Vader geeft het de Zoon, dat ook van de Zoon de Heilige Geest uitgaat!

Verheving van de controverse

Tegen het einde **van** de vijfde eeuw blijkt het Filioque in de kerken in Spanje ingang gevonden te hebben. Regionale uitspraken **leggen** daar getuigenis **van** af. Hoezeer het de christenheid in Spanje beheerst, wordt duidelijk op de derde synode **van Toledo (589)**. Rekkared I, de koning van de Westgothen, vertelde daar uitvoerig over zijn bekering van het **arianisme** tot de katholieke kerk. Hij sprak daarbij de wens uit dat de synode ai het mogelijke zou doen om het ware geloof te bevestigen. De synode gaf **aan** zijn wens gehoor en beleeid nadrukkelijk het **Filioque** in de **overtuiging** dat deze belijdenis de **definitieve** weerlegging **was** van de dwaalleer van **Arius**. Zij kwam zelfs tot de krasse uitspraak: 'Wie niet aan de Heilige Geest gelooft of **niet** gelooft dat **Hij van** de Vader en de Zoon uitgaat, en loochent dat Hij met de Vader en de Zoon van gelijke eeuwigheid is en aan hen gelijkgesteld is, die **zij vervloekt**'.⁸ De uitspraak moet **voor** theologen

van het Oosten, indien zij er al van hoorden, **pijnlijk** zijn geweest. Toch was zij niet als een veroordeling bedoeld. De synode meende slechts het algemeen aanvaarde geloof te handhaven. Maar onbedoeld droeg deze uitspraak **wel** bij aan een verscherping van de tegenstelling tussen de benadering van het Westen en die **van het** Oosten. Het Filioque bleef **vrij** lang een eigenaardigheid van het Spaanse Credo, totdat het in de achtste eeuw ook in het **Frankische rijk een** plaats **kreeg** in de liturgie.

In het Oosten groeide **het** verzet tegen de toevoeging **van** het Filioque aan het N.C. Men achtte dit een daad, die het heilige karakter van het Credo van de ene christelijke **kerk** aantastte, en men beriep zich op het oecumenisch concilie van Efeze (431) dat toch had uitgesproken: 'De heilige synode bepaalt dat niemand wettelijk het recht heeft om naar voren te brengen, dat wil zeggen te schrijven of samen te stellen, een ander geloof dan dat wat gedefinieerd is door de heilige vaders, die in de Geest in Nicea verzameld zijn'.

Maar het was vooral het optreden van **Karel de Grote**, dat de spanning tussen **het** Westen en het Oosten deed **toenemen**. **Karel** zag zich als Frankisch korting geroepen om de invloed van de machthebbers in **Constantinopel** in te dammen en de kerk van de paus van **Rome** weer nieuwe luister te geven. Aan dit doel werd nu ook het geschil rond het Filioque dienstbaar gemaakt. Rond 790 liet **Karel de zgn.** Libri Carolini samenstellen **waarin** nadrukkelijk gezegd werd dat het spreken van **een** uitgang van de Geest van de Vader 'door' de Zoon niet in **overeenstemming** was met de leer van de oecumenische concilies. Ook bewerkte hij **&t** de uitspraak van de synode van Toledo over het uitgaan van de Geest van de Vader en van de Zoon verplichtend werd voor de geestelijken in zijn rijk. Op de **rijkssynode** van Aken (809)

liet Karel de **gedelegeerden** zich uitspreken voor het Filioque en het besluit **nemen** dat het in het N.C. behoorde. Via een gezantschap probeerde Karel de paus mee te krijgen. Maar Leo III weerstond de druk van de keizer. De paus erkende wel dat het Filioque een waarheid is waarop niets af te dingen is, maar antwoordde ook dat niet alle ontwijfelbare waarheden in het Credo bewaard zijn. Overbekend is dat deze paus daarop twee zilveren schilden in de Sint Pieter te Rome liet aanbrengen, een met de Griekse en één met de Latijnse tekst van het oorspronkelijke N.C.⁹

In de negende eeuw is er ook in het Oosten iemand die olie op het vuur gooit. Photius, de omstreden patriarch van Constantinopel, publiceert enige geschriften waarin hij – in reactie op een afzettingsbesluit van een synode te Rome – fel uithaalt over alle tekortkomingen van het Westen. Hij noemt het Filioque het toppunt van dwaling en durft zelfs te beweren dat de leer van de uitgang van de Geest van de Zoon veroordeeld is door de oecumenische concilies.¹⁰

Maar ook het kwalijke optreden van deze Photius bracht geen wijziging in de houding van de pausen. Die wijziging liet op zich wachten tot in de elfde eeuw. Pas in 1014 gaf paus Benedictus op aandrang van keizer Hendrik II toestemming dat het N.C. met de toevoeging in de **mis** te Rome werd gezongen. Paus Leo IX beledet het Filioque expliciet in een brief aan Petrus, bisschop van Antiochië, in het jaar 1053.

Het was ook deze Leo IX die nog een poging deed – uit kerkpolitieke overwegingen – om met Constantinopel tot verzoening te komen. Maar door het tactloze optreden van kardinaal Humbert, de leider van de pauselijke gezanten, en door de opstelling van Michaël Caerularius, de patriarch van Constantinopel, kwam daar niets van terecht. Het conflict werd compleet, toen Humbert en de zijnen in 1054 een

banbul jegens de patriarch en zijn medestanders op het hoofdaltaar van de Hagia Sophia neerlegden. Hoewel deze bul de autorisatie de paus miste – Leo III was inmiddels gestorven –, klonken er grote woorden aan het adres van Caerularius en zijn aanhangers. In de tekst stond o. a. de zware beschuldiging: '...als Pneumatomachen of liever als Theomachen hebben zij uit het symbool de uitgang van de Heilige Geest uit de Zoon geschrapt'.¹¹ Een notoire historische onjuistheid, die bewijst met hoeveel haast de banbul vervaardigd was! De gebeurtenissen in 1054 leidden tot wat genoemd wordt het grote schisma tussen de kerken van het Westen en die van het Oosten. Kerk- en wereldpolitieke factoren speelden een belangrijke rol. En in dat geheel heeft de controverse over het Filioque haar plaats gehad. Men kan niet stellen dat uiteindelijk een leerstellig gezichtspunt het brekijzer is geweest. Daarvoor was er te veel aan de hand.

In de tijd die volgde heeft men wel enkele verzoeningspogingen ondernomen. Wij kunnen hier denken aan de uitspraken van concilies als dat van Lyon (1274) en dat van Florence (1439). Maar doordat het Westen eigen opvatting liet domineren bleef het uiteindelijk allemaal zonder resultaat. Tot op vandaag vormt de belijdenis dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon een punt van verschil tussen de kerken van het Westen en die van de Oosterse orthodoxie. In een volgend artikel willen wij nader ingaan op de betekenis van het Filioque en op de suggestie uit de kring van de Wereldraad van Kerken.

⁹ Het memorandum beveelt aan: 'That the original form of the third article of the Creed, without the *filioque*, should everywhere be recognized as the normative one...', vgl. *Spirit of God, Spirit of Christ. Ecumenical Reflections on the Filioque Controversy*, ed. L. Vischer, Geneva (1981), p. 18.

¹¹ Voor de Pneumatomachen vgl. G. Kretschmar, *Studien zur frühchristlichen Trinitätstheologie*, Tübingen 1956, p. 14, 15.

³ vgl. J.N.D. Kelly, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, Göttingen (1972), p. 339.

⁴ G.P. van Isterzon, Het Filioque in de latere kerkgeschiedenis, in: *De Spiritu Sancto. Bijdragen tot de leer van de Heilige Geest*, Utrecht 1964, merkt op: 'Zo kwam het concilie er toe over de verhouding van de Geest tot de Zoon het stilzwijgen te bewaren, omdat dit gezichtspunt verwarrend en verzwaktheid kon werken en onderstreepethet met een beroep op het Johannesevangelie, de nauwe relatie van de Vader en de H. Geest' (p. 93).

⁵ K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik*, I, 1, Zollikon-Zürich 1947, tekent hierbij aan: 'Das Symbol konnte aber das *Filioque* auch darum nicht ausschliessen wollen, weil nicht abzusehen ist, welcher Haresie gegenüber es dies tun wollen' (p. 501).

⁶ Geciteerd bij C.W. Mönnich, *Geding der vrijheid. De betrekkingen der oosterse en westerse kerken tot de val van Constantinopel* (1453), Zwolle 1967, p. 298.

⁷ Geciteerd bij C.W. Mönnich, a.w., p. 313. Augustinus kan echter niet de schepper van de leer van het Filioque worden genoemd, vgl. M. Fahey, Zoon en Geest. Uiteenlopen de theologieën van Constantinopel het Westen, *Concilium* XV (1979), p. 26.

⁸ Geciteerd bij J.N.D. Kelly, a.w., p. 355, 356. Algemeen wordt gesteld dat deze synode het Filioque in het N.C. opnam, maar dit is niet uit de protocollen van de synode op te maken, vgl. J.N.D. Kelly, a.w., p. 356.

⁹ J.N.D. Kelly merkt op: 'Zweifellos war ein hartnäckiger Konservatismus einer der Beweggründe; ein anderer mag der Widerwille gewesen sein, in die Fußspuren der Provinzialkirchen zu treten... Ausserdem muss auf Seiten des Papsttums eine sehrverständliche Entschlossenheit bestanden haben, sich und die westliche Kirche in den Augen Constantinopels nicht unwiderruflich ins Unrecht zu setzen' (o.w., p. 360).

¹⁰ C. W. Mönnich typeert het betoog van Photius als 'geklets' dat zijn 'volslagen onkunde' ten aanzien van de Latijnse christenheid bemantelt (a.w., p. 360).

¹¹ Geciteerd bij C.W. Mönnich, a.w., p. 420.

Dr. A.N. Hendriks is predikant van de Gereformeerde Kerk van Amersfoort-Centrum.

A.I.C. Drost-Brouwer

in prijs verlaagd

Van f 25,90

VOOR

maar f 9,95

Ing. 222 pag.

MEER

DAN EEN

BELOFTE

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 1

Telefoon 0113-215591

DE REMISESTAND TUSSEN INTERNATIONALISERING EN NATIONALE IDENTITEIT 1

A.J. Verbrugh

Samenleving

De versnelling van het transport van gedachten, mensen en goederen heeft de toenemende mondialisering van het menselijk bestaan mogelijk gemaakt. De bovennationale integratie van de meeste geografisch dichterbij elkaar gelegen staten in Europa was al eerder ingezet. Tegenkrachten die de mondialisering en de europeanisering afremmen, en die vooral worden geruggesteund door politiek sterkere natie-staten, beroepen zich nogal eens op nationale identiteiten met hoog folkloregehalte. Maar op die manier argumenteren zij zwak. Mede daarom zijn er in de strijd voor en tegen mondialisering en verdere Europese integratie geen overwinnaars en ontstond voorlopig een remise-stand. Het gevolg is dat de sociale verbondenheid van de mensen meer kwetsbaar wordt, zodat individualisme triomfeert.

Drang naar mondialisering en europeanisering

Het op de individuele mens gerichte Verlichtingsdenken geeft bij de mondialisering van de economie en de europeanisering van economie en politiek dikwijls de toon aan. De individualistische mens heeft weinig wat hem aan zijn omgeving bindt en is gauw geneigd verandering en stoffelijke verbetering wisselend tussen heel andere mensen en in heel andere situaties te zoeken. Het Europese grootste-gemene-deler-denken het wereldorde-denken dringen bij hem diep naar binnen. Mondialisering en europeanisering kunnen bovendien de geweldsconflicten van het nationalisme tegengaan.

Vandaag zijn we zover dat de euro als betaalmiddel in elf lidstaten van de EU rentepeil en financieringste-

kort vastlegt en buiten gemakkelijk bereik houdt van de overheden van de eurolanden. We moeten nu hopen dat dit de geldeenheid inflatiebestendig maakt, zoals vroeger werd beoogd met de gouden standaard. We zullen zien. Maar wat we nu in elk geval zien, is dat tal van verlichte Euro-voortrekkers verklaren dat we na het gemeenschappelijke euro-geld meteen moeten verdergaan met volgende stappen richting algehele integratie. De Duitse buitenlandminister Fischer (behorend tot de Groenen) streeft naar een Europese hoge autoriteit voor buitenlandse zaken en defensie en ook naar een soort Europese grondwet, die wordt bewaakt door het Europese Hof van Justitie. D66-kandidaat voor de Europese verkiezingen van 10 juni a.s., de politicoloog Bob van den Bos, vertelde dat de 'kloof tussen de burger en Europa' snel kleiner moet worden. Als belangen, culturen en politieke ego's botsen, is er meer behoefte aan dat de Europese Commissie een grootste gemene deler vindt (NRC Handelsblad, 5 dec.). Onlangs schreef de Amsterdamse hoogleraar Europese Studies dr. N.H. Roobol, dat het doel van de Europese integratie is een politiek kader te vormen voor de economische integratie die er al is. De Europese Unie moet een rol van betekenis op het politieke wereldtoneel spelen. En - om de Europese eenheid te willen, moet je er ook een beetje in geloven (NRC Handelsblad, 14 nov.).

Tegenkrachten bij de internationalisering

Er zijn ook tegenkrachten. De Rotterdamse emeritus-hoogleraar bestuursrecht mr. S.W. Couwenberg

wees in *Civis Mundi* (15 okt.) erop dat tegenover de mondialiserings- en Europese eenwordingskrachten overal particularistische tegenstromingen opdoemen. Want naast de mensen van het individualistische type zijn er ook mensen met sterkere behoefte aan een eigen taal- en cultuurgebied waar zij zich thuis voelen, aan de geborgenheid van eigen sociale omgeving, waarvan ook op de openbare straten en in de publieke centra veel elementen herkenbaar zijn. Ook GPV-Kamerlid Eimert van Middelkoop wees in *De Reformatie* (14 nov.) op de nationale en regionale tegenkrachten die de (politieke) Europese integratie oproept. Tegenover de europeanisering en mondialisering is een drang merkbaar naar het handhaven of profileren van autonome kleinere groepen die meer dan het uitgestrekte Europa en de gehele wereld overeenkomen in taal, religie, cultuur en woongebied. In allerlei staten willen mensen zich inzetten voor het behoud van hun nationale identiteit. In Denemarken leidde dit tot referenda waarbij het Europese verdrag van Maastricht (1991) eerst niet en later slechts met uitzonderingsbepalingen werd aangenomen. Om dichterbij huis te blijven: Trouw wijdde de afgelopen zomer 46 dagen lang tekens enkele kolommen aan de visie van allerlei personen op de Nederlandse identiteit. Ook de *Volkskrant* besteedde enige artikelen aan dit onderwerp. In een Johan de Witt-lezing in Dordrecht (5 nov.) noemde de bekende juridische topman mr. A.W.H. Docters van Leeuwen zich patriot, in de lijn van Oldenbarnevelt, Johan de Witt (1662), J.D. van der Capelle tot den Pol (1781) en W. Schermerhorn (1946). Hij vroeg

bekommerd of **er** nog iets is dat kan voorkomen dat over dertig jaar Nederland in onze **pluraliserende** wereld is 'verdamp't'. Hierover had hij aanzienlijke twijfel, en alleen als iets positiefs wordt toegevoegd aan de individuele en **groepsidentiteiten** die er zijn, **kan** er een nationale identiteit bestaan (*Verdamp't* Nederland? Sdu Uitgevers, Den Haag, 1998, blz.20).

Zonder **een** bijzondere krachtsinspanning temidden van grote **rijken** (zoals ten tijde van de Tachtigjarige oorlog) ziet het er **inderdaad naar** uit dat Nederland verder zal 'verdampen'. Als we als kleinere Europese lidstaat alleen maar willen vasthouden aan onze voorkeur voor geborgenheid en eigen identiteit, leggen we het af. Want stel dat we ons vastklampen aan behoud van **onze** nationale identiteit. Cultuurpsycholoog Jos van der Lans liet **zien** waarover het in onze tijd gaat; Aan het slot van de genoemde Trouw-artikelen maakte hij de balans op (4 sept.): We willen blijven leven in een klimaat van gemalen en sluizen, **conflictvermijding**, tolerantie, handelsgeest, zorg voor onze naasten, zuinigheid, emancipatie, gezelligheid, **Oranjegevoel**, een kopje **koffie met één** koekje.

Haperende integratie

Kan je met een beroep op **deze** identiteit met een hoog gehalte aan folklore, voldoende verweer leveren tegen de internationale krachten van rationalisme en marktdenken, die de gehele wereld willen doorringen en onderwerpen? Voor een politiek zwakkere Europese lidstaat zoals Nederland geloven we dit niet. Bovendien zijn er, wat Europa betreft, sinds 1948 **steeds** grotere aantallen functionarissen aangewezen, die professioneel en persoonlijk belang hebben bij het naderbij brengen van de **een** of andere **vorm** van een Europese federale staat. **Zij** vormen gaandeweg een **bovenationale bestuurslaag**. Zij ondervinden alle steun van het Europese **Hof** van Justitie. **Hun** invloed is bij ons **groot**. Maar bevolkingen van

politiek **sterkere** lidstaten, mals Engeland, Frankrijk en Duitsland, geven zich niet zo snel gewonnen. In een rede bij het afscheid van **Van Mierlo** uit de politiek (23 jan.) voorzag de bekende socioloog A. de Swaan voor Europa een Engelstalige openbare ruimte (**café's**, media, literatuur) waar een **Europese** publieke opinie en de plannen voor de politiek worden gevormd. Daarbij **zou** er een tweede plaats zijn voor het **Frans** in het zuiden en een derde plaats voor het **Duits** in het oosten.

Vanwege **zulke sterkere** lidstaten opereren de **Eurowoordvoerders** daarom tegenwoordig wat behoedzamer dan vroeger. Over 'federalisme' wordt **weinig** meer gesproken. Maar toch: er kwam een **Unie** en zeker moet worden geprobeerd de integratie zo ver mogelijk door te voeren. Bestaat hiervoor een duidelijk plan? Het antwoord is nee. Onze vorige minister van buitenlandse zaken **Van Mierlo** verklaarde laconiek niet te weten waar het **integratieproces** op uitdraait. Het streefdoel is van later zorg (**S. Rozemond** in *Internationale Spectator*, juli 1998, 357).

De sociaal-democraten, die **thans** in bijna alle Europese **landen** belangrijke regeringsposities innemen, zien de Europese integratie die gevolg is van het vrije markt-denken, als een onzeker avontuur. **Vroeger** koesterden **zij** de gedachte van internationale solidariteit **van** de arbeid en later die **van** de nationale staat als verzorgingsstaat. Nu de universele **markttheerschappij** de internationale richting aangeeft, maar meteen de nationale staat ondermijnt, ontstaan er twijfels. Mee-doen met de gemeenschappelijke **Europese** markt verhoogt het welvaartspeil voor velen (in **ons** land ook voor **veel** socialistische kiezers). Maar dit past niet bij het profiel van de verzorgende nationale staat. Moet **dan** worden gezocht naar een Europese **verzorgingsstaat**? Modieus is het **vandaag** als socialist te hopen op een 'Derde Weg', waarbij voor onderwijs en

gezondheidszorg nog wat voor de financiering moet worden gevonden, **terwijl** de sociale zekerheid zoveel mogelijk **wordt** gedelegeerd naar het bedrijfsleven. Het **bedrijfsleven** moet daarbij concurreren op de Europese of **transatlantisch-Europese** markt. Zou hierdoor het bestaan van de gemiddelde **Nederlandse** werknemer **verbeteren**? Of zouden sociale onzekerheid en **frustraties** het gevolg **zijn**? De toekomst lijkt schimmig (A. W. M. Gerrits in *Internationale Spectator*, sept. 1998, 432), en Bart Tromp noemde de proeven van beginselprogramma's voor de PvdA chaotisch (*Socialisme en Democratie*, jan. 1999).

In een hutspot-wereld is geen solidariteit

Zolang een **duidelijke koers** ontbreekt, ziet het er niet goed uit. Omdat de **tegenkrachten** van de **grotere** staten machtig zijn, slagen woordvoerders voor Europese integratie en **wereldhandelseenheid** er niet in de droom van een solidaire Europese **eenheid** te verwezenlijken. De EU is thans een lappendeken van allerlei bevoegdheden en procedures, schreef M. C. van Mepelen Scheppink in een goed hoofdstuk in de RPF-uitgave *Venster op de wereld* (dec. 1998, blz. 102). De instellingen **van** de EU functioneren moeizaam. Toch kunnen ook de vertegenwoordigers van de **tegenkrachten** moeilijk juichen. Zij moeten aanzien hoe de integratie ten gunste van gemengde **bovenationale** instellingen allerlei bevoegdheden van de natie-staten **opheft** of beperkt. Voorlopig lijkt de uitkomst een **remisestand**. Op het terrein van bevoegdheden kunnen **half** homogene **vermengingszones** worden **gevormd**, die de vaster in **elkaar** gestoken kernen van natie-gebieden omgeven en doorkruisen. Een beeld rijst op van hutspot, waarin de oorspronkelijke nationale bestanddelen zijn platgedrukt, verdeeld en vermengd, **maar** toch niet helemaal. Het is een beeld van **bovenationale**, gehomogeniseerde

pureelagen en pureegebieden die nog zichtbare resten omgeven van stukken peen, schapenvlees en ui. Maar hoe kan een mensheid met zo'n structuur op een niet-autoritaire manier goed worden bestuurd? Hoeveel bestuurden en bestuurslagen zijn hiervoor niet nodig? Vanuit de overgebleven delen nationaal gebied zullen allerlei rechten worden opgeëist, en de woordvoerders en rechters van de bovenationale overheid zullen proberen zulke stemmen te weerleggen af te overtroeven.

Het leven in zo'n wereld biedt aan de zwakken weinig uitzicht. De individualisten van het internationale denken zullen op de Europese of wereldmarkt de leidende elite vormen, terwijl de mensen die voor hun werklevens alleen in de sfeer van Nederlandse taal en cultuur goed kunnen aarden, daarbij achterblijven. Nu kon de lotsverbondenheid met achterliggers en onderkanters van de arbeidsmarkt die door de socialisten als solidariteit werd aangeprezen, vroeger binnen de nationale staat betrekkelijk g d e -

lijk worden benaderd. Want in de nationale staat zaten allen tenslotte in dezelfde boot. Maar in de mondialiserende wereld is het probleem dat de 'nationale' achterliggers en de armen niet meer in dezelfde boot zitten als de elite van het zakelijke internationale denken. Het gevolg is dat de solidariteit zeer kwetsbaar wordt. Zoals gezegd maakt deze situatie de morele overtuiging van de

solidariteit schimmig voor de sociaal-democratie. In een PvdA-discussienota over beginselen lezen wij dat thans de solidariteit is geworden tot 'een van de moeilijkste opgaven waarvoor de PvdA staat' (*Socialisme en Democratie*, okt.1998, blz. 458).

Dr. A.J. Verbrugh is oud-Tweede Kamerlid voor het Gereformeerd Politiek Verbond en woont te Dordrecht.

Ds. R.H. Keegstra

Sporen van de wederkomst van Jezus Christus

'Het boek Openbaring is een troostboek voor elke dag, midden in de gebeurtenissen van vandaag. Ds. Keegstra probeert dat duidelijk te maken door verbanden te leggen met wat we in het wereldnieuws tegenkomen'. Een uniek boek.

Geref. Kerkbode

In deze uitgave met meer dan 350 gespreksvragen, geeft ds. Keegstra zijn visie over het bijbelboek Openbaring van Johannes.

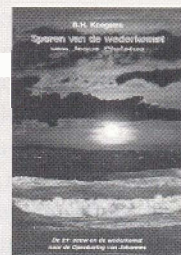
174 pag., f 17,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel

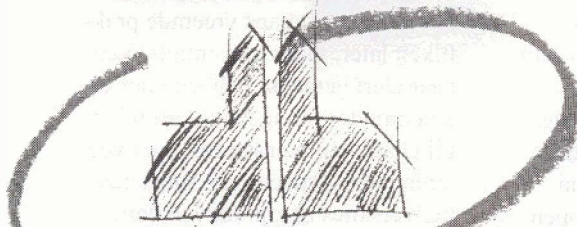

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 0113-215591

donatus

Verzekert

van Avondmaalstel tot Zadel dak
alles onder uw kerkelijk dak!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.

Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.

Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

HAASTIG VERLOOFD EN GETROUWD

Katharina Luther, geboren Von Bora (1499-1552) 2

Katharina's eerste liefde

De werkervaring die de ex-non Katharina von Bora opdoet bij de familie Cranach wordt vervolgd met een tijdelijke huishoudelijke baan bij de familie Melanchthon. Hoewel ze wel gewaardeerd wordt vanwege haar inzet, is de verhouding tot Melanchthons vrouw – Katharina Krapp – nogal koel. Ook later kunnen ze niet bijster goed met elkaar opschieten. Maar in dit gezin, waar volgens toenmalig gebruik ook vaak kostgangers waren, leert 'onze' Katharina haar eerste liefde kennen: Hieronymus Baumgartner, een in 1498 geboren patriciërszoon uit Neurenberg. Hij Rad in de jaren 1518-1521 aan de universiteit van Wittenberg gestudeerd en komt nu, 1523, even terug bij zijn vroegere leermeester Melanchthon. Die 'terugkomdagen' krijgen extra charme door de ontluikende liefde tussen Hieronymus en Kätke. Zal het tot een huwelijk kunnen komen? Kätke, de vrouw die zich echt thuis zal voelen in de voorname kringen van Neurenberg... Helaas maakt het ouderlijk huis van Hieronymus nogal wat bezwaren: hun zoon trouwen met een weggelopen non? Die bovendien straatarm is! Nee dus. Hier spreekt verachting. Luther die van deze ontwikkelingen op de hoogte wordt gebracht, begint zich behoorlijk zorgen te maken over het lot van Kätke. Hij stuurt Hieronymus zelfs een pittige brief om toch maar haast te maken met een huwelijk, want als hij niet verder gaat dan kan Katharina 'wel eens aan een ander gegeven worden die al klaar staat'. Wat bedoelt Luther? Heeft hijzelf misschien een oogje op Katharina? Of is er werkelijk een andere man die haar graag

wil trouwen? Dat laatste is inderdaad het geval, maar het is de vraag of Luther ook al op de hoogte is van deze pogingen om Katharina te koppelen aan de merkwaardige figuur van de theoloog dr. Kaspar Glatz. Luthers laatste woorden in zijn brief aan Baumgartner luiden: "Ik zou me zeer verheugen over uw verbintenis." De brief heeft echter niets meer uitgehaald. Hieronymus krijgt korte tijd later wel toestemming van zijn ouders om te trouwen met een 15-jarig meisje van stand...

De affaire-Glatz

Katharina wil zelf pertinent niet meegaan in een verbintenis met de geleerde dr. Glatz, hoewel deze in de zomer van 1524 een eervolle benoeming krijgt tot rector van de universiteit van Wittenberg. Ze kan op dat moment nog niets geweten hebben van 's mans vreemde praktijken later, maar haar intuïtie kan haar alert gemaakt hebben voor enkele minder fraaie karaktertrekken bij Glatz. Bij wordt namelijk twee jaren later verdacht van financiële malversaties in zijn universitaire werk. Katharina heeft in haar akelige situatie steeds voet bij stuk gehouden, o.a. door (de vrijgezelle) prof. Nikolaus von Amsdorf in vertrouwen te nemen, waardoor dr. Glatz geen kans krijgt haar te trouwen. Maar wat te denken van een huwelijk met Amsdorf? Of kan deze vrijgezel – als hij eventueel zelf niet wil – misschien bemiddelen tussen haar en Maarten Luther? Het begint erop te lijken dat Katharina zelf haar keuze bepaalt: voor Luther zelf.

Luthers huwelijksideeën

Is Luther toe aan een huwelijk? Men zou het niet vermoeden. Hij geeft wel altijd uiting aan zijn vreugde als een collega of vriend in het huwelijk treedt – zo bijvoorbeeld aan het adres van Bartholomeus Bernhardt, een van zijn discipelen die erom bekend staat dat hij de eerste ex-roomse 'geestelijke' is geweest die in het huwelijk trad (mei 1521). En in 1522 sluit stadsprediker Johannes Bugenhagen zijn huwelijk waarover Luther zijn grote vreugde uitsprekt. Evenzo als collega Justus Jonas trouwt (ook in 1522).

Maar zelf heeft Luther zich nog niet beijverd om een vrouw te zoeken. Nog op 30 november 1524 schrijft hij aan zijn vriend Georg Spalatinus, de kanselier van de keurvorst, dat hij bepaald niet aan trouwen denkt. Heeft hij misschien toch de gedachte dat zijn monnikengelofte (en dus het celibaat) hem in 1505 met het onweer bij Stotternheim door God zelf was opgelegd? Dan immers kan hij zich daarvan niet losmaken. Maar gaandeweg de jaren '20 leert Luther inzien dat het celibaat een menselijke instelling is en geen vereiste van God. En dat priesters niet mogen trouwen ligt niet in de lijn van het Nieuwe Testament.

Al in 1520 in zijn Babylonische Gevangenschap der Kerk noemt Luther het huwelijk een door God ingestelde levensvorm der geslachten. In 1522 geeft Luther een bewerking uit van een aantal preken over het huwelijksleven; ook daar blijkt dat hij niets meer wil weten van een sacrament van het huwelijk. Hij spreekt loffelijke woorden uit over de goddelijke instelling

van het huwelijk, dit tegenover hen **die** – in de lijn van het roomse denken – het huwelijksleven maar **van** lagere **orde** vinden.

Samen met de **geschriften** van andere hervormers wordt hier de trend gezet voor **een** grootse **herwaarde**ring **van** het huwelijk. Het kan tegelijk gezien worden als een **enorme** aanmoediging voor alle geestelijken om hun celibataire positie kritisch te heroverwegen.

De keus van zijn leven

Intussen wordt de levenssituatie van Luther zelf wel dusdanig dat een hulp nodig is om **zijn** huishouden te doen. Luther woont met nog zegge en schrijve één monnik in het Augustijner Zwarte Klooster te Wittenberg en heeft daar een slaap-**vertrek** waar **in** geen tijden zoiets als een grote **schoonmaak** heeft plaatsgevonden. Hij klaagt er zelf over dat zijn stromatras zo hard is en nooit wordt opgemaakt. Het moet er eigenlijk maar een bar ongezellige boel **zijn** geweest. **Dan** hebben mannen als Melanchthon en Amsdorf het beter voor elkaar in hun burgerhuizen.

Maar welke vrouw zal Luther ooit kiezen? Nee, niet die Katharina von Bora; ze is hem **eigenlijk** wat te hooghartig. Hij heeft zijn oog geslagen op een andere ex-non, Ave von Schönfeld – ook uit Nimbschen ontvoerd. Maar helaas voor Luther, iemand anders is hem te vlug af geweest: **Basilius Axt**, de lijfarts van de Pruisische hertog, heeft het huwelijks**verbond** met Ave gesloten. Daardoor heeft – aldus Luther in latere **jaren** – God zelf de weg zo geleid dat juist hij zich moet ontfemen over de arme, verachte Katharina von Bora.

Waarom wil Luther trouwen? Uit verliefdheid? Nee. Is het dan om aan de **hartenwens** van **zijn** vader te voldoen? Die had de monnik**enge**lofte van **zijn** zoon altijd al een vreemd geval gevonden. **Maar** nu heeft zijn **zoon** Maarten de mogelijkheid het geslacht-Luther in stand te houden...

Men **kan** ook antwoorden op de waarom-vraag van Luthers huwelijk dat **hij** nu zelf mag laten zien wat hij anderen steeds heeft voorgehouden inzake het huwelijk. Hoe hij ook daarin afstand van Rome neemt.

In een brief aan de Saksische raadsheer Johann Rühl (mei 1525) wijst **Luther** op een nog heel andere context, **namelijk** de spannende tijden waarin de duivel rondgaat als een verscheurend dier. Daarom wil **Luther** nog gauw met zijn Käthe gaan **trouwen**, voor hij sterft. Het zijn

zgn. geheime huwelijks**shu**ting, 's middags om 5 uur **in** Luthers woning het Zwarte Klooster te Wittenberg. Dat gebeurt door stadsprediker Johannes Bugenhagen in aanwezigheid van enkele getuigen, t.w. de heer en mevrouw Cranach en de **hoogleraren** Justus Jonas en Apel. Na het gebed **van** Bugenhagen strekken de echtelieden zich – volgens geldend gebruik – uit op het bruidsbed om daarmee de realiteit van de verbintenis aan te geven. Vanaf dat **moment** blijft het 'verloofde' paar bij elkaar in het Zwar-

Martin Luther en Katharina von Bora.

werkelijk apocalyptischetijden. De Reformatie bevindt zich in een crisis – de Boerenopstand doet haar geen **goed**. Zal dit de **finale** worden van de geschiedenis? Dan is snel handelen een belangrijk gegeven. Luther wil niet **meer** afwachten.

Hoog tempo in oorlogstijd

Dus zit de vaart **erin** als het voorjaar 1525 aanbreekt. Hoe de liefdesrelatie precies tot stand is gekomen weten we niet. Maar vast staat dat de **twee** geliefden niet nog **maanden** of zelfs jaren zullen wachten om een huwelijk te sluiten. Maarten Luther is al 41 jaar en Käthe 26 als ze besluiten in het huwelijk te treden. Dat doen ze in twee etappes: op 13 juni 1525 een

te Klooster, waar een dergelijke situatie nog nooit eerder was voorgekomen. Justus Jonas krijgt tranen in de ogen als hij het schouwspel ziet: Luther op een bed met zijn bruid. Hij schreef een dag later in een brief "Gisteren was ik **erbij** en zag de verloofden op het bruidsbed ... Nu het eenmaal gebeurd is en God het kennelijk **heeft** gewild, smee ik voor de voortreffelijke, zuivere man alle geluk af... God is **wonder**baar in zijn raadsbesluiten en **werken**." En waar Jonas **al** met enige zorg deze ontwikkeling beziet, is het Melanchthon die vindt dat de zaak **van** de Reformatie **veel** schade wordt berokkend door zo'n daad – **en** ook nog op **m'n** treurig moment. Niet **alleen** is de Boerenoorlog in volle gang, maar er heerst

ook grote droefheid in Saksen wegens het overlijden van keurvorst **Frederik** op 5 mei. Wat zal zijn zoon en opvolger, **Johan** de Standvastige, **het** nog moeilijk krijgen. Luther schrijft tussen alle bedrijven door het resolute boekje *Tegen de roofzuchtige en moordzuchtige boeren en daarna* nog een Zendbrief over dezelfde revolutionaire materie.

Toch gaan de voorbereidingen door: twee dagen na de stille start van het huwelijk begint Luther uitnodigingen te schrijven voor de officiële publieke huwelijksplechtigheden **die** ze plannen **voor** de 27e juni. Enkele van die brieven zijn bewaard gebleven, zo die **aan** de Mansfelder raadsheren **Rüchel**, **Thür** en **Muller**. Daarin staan die beroemde woorden van Luther dat hij 'voor zijn einde in de door God ingestelde stand wil leven'. Hij wil dus nu consequent **zijn** in zijn keuze voor de vrouw **van** zijn leven en dus breken met het celibaat.

En van de blijdschap mag ieder familielid, iedere vriend en collega getuige zijn. De uitnodigingen maken duidelijk dat **het** een groots feest **zal** worden. Men zal zich te goed mogen doen aan een heerlijk wildbraad en echt Torgauer bier. Op 27 juni zijn Luthers ouders aanwezig als de plechtigheden beginnen met een kerkdienst en voortgezet worden met een feesttafel waar ook vrienden en collega's in groten getale aanschuiven; onder hen Melanchthon, Bugenhagen, Jonas, Amsdorf, Lang, Linck en **Spalatinus** en natuurlijk **Leonhard Koppe**, maar ook de raadsheren van **de** graven van Mansfeld. Namens de Wittenberger universiteit en de regering worden het **echtpaar-Luther** enkele belangwekkende geschenken aangeboden. Van de keurvorst ontvangen de echtelieden een bedrag van 100 gulden, waarbij men dient te **be-**denken dat Luthers jaarsalaris ook 100 gulden was. Een vorstelijk cadeau dus. En daar bleef het niet bij: Luthers jaarbedrag werd verhoogd tot 200 gulden!

Käthe als de huisvrouw uit Spreuken 31

De familie Luther bewoont hei oude **Augustijnerklooster**. Maar **Käthe** zorgt dat de vervallen toestand van gebouwen en tuin wordt aangepakt. In de kloostertuin, waar een nieuwe waterbron wordt gegraven, gaat ze wortels, **augurken** en meloenen verbouwen. Ze mest enkele varkens, houdt er een flink stel kippen op na, maar laat ook de **bloementuin** weer compleet tot bloei komen met rozen en lelies. En ze besteedt al haar fijne zorg aan de voor de gezondheid o zo **belangrijke** kruidentuin. Luther is blij dat hij van de **zorg** voor huishoudelijke zaken ontslagen is, ja meer **nog**, dat de zorg van Käthe van uitstekend gehalte is. Hun huis **wordt** een **centrum** voor de Hele **gemeente** van **Wittenberg**, een tehuis voor theologische studenten die tijdelijk onderdak zoeken en **voor** allen die **pastorale** zorg van Luther nodig hebben. Historici spreken in dit verband van 'de **geboorte** van de evangelische/protestantse pastorie'. Luther heeft naar ons idee wellicht een soort verstandshuwelijk gesloten – hij was naar eigen **zeggen** niet echt verliefd geweest – maar de **ware** liefdesband tussen hem en Käthe **is** zeer sterk geworden. **Luther** heeft soms heel aparte gedachten; hij zegt: 'In het eerste jaar **van** het huwelijk zit je aan tafel en je denkt: Eerst zat ik hier alleen, nu zijn we samen; en als je 's morgens wakker wordt **dan** liggen daar 'zomaar' enkele haarlokken naast je...' Luther roemt zijn vrouw; hij wil haar niet graag ruilen voor het koninkrijk Frankrijk of voor Venetië. Käthe wordt al gauw 'de morgenster van **Wittenberg**' genoemd. Oit vertelde de hervormer hoe gelukkig hij door Gods genade geworden was met zo'n vrouw als Käthe: "Ich habe ein treues Weib nach dem Spruch Salomos: 'Ihres Mannes Herz darf sich auf sie verlassen' (Spr. 31, 11)."

Luther milder?

Zelfs Melanchthon is het opgevalen dat Luther na zijn huwelijk iets milder is geworden. Ook de grote humanist **Erasmus** heeft zich een **tijdlang** in die mening getroost, maar dat blijkt in zijn geval al gauw een zware vergissing te zijn: Luther heeft de humanist nog datzelfde jaar 1525 grondig bestreden met zijn boodschap van de **gebon-**den wil tegenover **Erasmus'** leer van de vrije wil. Naar het gerucht gaat heeft Käthe haar man daartoe zelfs aangespoord. Als dat waar is, kan men **dus** stellen dat Luthers **hu-**welijk **voor** een verdere versterking van de reformatorische visie op de mens heeft gezorgd.

Drs. H. Veldman is docent geschiedenis aan het Gomar College in Groningen.

Periodieken.....

de Bunschoter bv
drukkerij

Postbus 10 - 3750 GA Bunschoten-Spakenburg
Tel (033) 299 79 99 - Fax (033) 299 79 98

'IK KOM MET HAAST, ROEPT JEZUS' STEM

Lied
van de week

Het lied van deze week, 'Ik kom met haast, roept Jezus' stem' is een vertaling van het lied 'Ich komme bald, ruft Jesus Christ'. Het werd geschreven door de Duitse predikant Christoph Blumhardt (1842-1919). Boven het lied schreef Blumhardt de woorden: 'Openbaring 22:12 en 20, 'Zie, Ik kom met haast' / 'Amen, ja kom, Here-Jezus'. Om deze woorden draait het lied; dat wordt alleen al duidelijk door de eerste regel van elk van de drie strofen: 'Ik kom met haast, roept Jezus' stem' (strofe 1), 'Ik kom met haast, Ik kom! Houd vast' (strofe 2) en 'Ik kom met haast, houd wat gij hebt' (strofe 3). Het lied ziet uit naar Christus' wederkomst. Maar daarbij gaat het niet zozeer om die wederkomst zelf als wel om de verwachting er van. Het alledaagse leven moet gestalte krijgen vanuit een eschatologische beleving van het geloof, een leven vanuit de zekerheid dat Christus de dood heeft verslagen (strofe 1) en vanuit de zekerheid dat Hij ons, tot dat Hij weerkomt, kracht geeft: 'Ik kom met haast, houd wat gij hebt, / nog is de worstling gaande. / Ik ben 't, uit wie gij krachten schept, / houd in de strijd u staande.' (strofe 3).

Het lied roept regelmatig associaties met Openbaringen op; niet alleen door de woorden 'Ik komt met haast' maar ook door andere beelden, zoals 'de kroon des levens' (strofe 1, zie Op. 2, 10 en 3, 11) en 'een open deur ten leven' (strofe 2, zie Op. 3, 8). Zonder nu voortdurend rechtstreeks te verwijzen naar de brieven aan de zeven gemeenten (Op. 2 en 3) is dit lied toch duidelijk door deze brieven en hun warme, hartstochtelijke toon geïnspireerd.

Blumhardtlieden

Lied 296 behoort tot de zogenaamde Blumhardtlieden. In het Liedboek staan vijf van dergelijke liederen. Behalve 296 zijn dat 136 ('Hoort gij de engelen zingen 3, 235 ('In bidden en in smeken 3, 297 ('Toch overwint eens de genade') en 298 ('Wij staan ten laatste kamp gereed?'). Ze zijn geschreven door Johann Christian Blumhardt (1805-1880), Christoph Blumhardt (1842-1919) en Theophil Brodersen (1859-1938).

Deze liederen vertonen een sterke overeenkomst. Ze ademen stuk voor stuk de sfeer van de verwachting van het Koninkrijk Gods. Ze ontstonden dan ook alle binnen eenzelfde context, namelijk een 19de-eeuwse, Duitse opwekkingsbeweging. Johann Christian Blumhardt, predikant in het Duitse plaatsje Möttlingen (Württemberg), stond aan het begin van deze beweging. Zijn zoon Christoph zette na zijn dood het werk voort en Theophil Brodersen was een van hun medewerkers.

Het werk van de beide Blumhardts leidde tot een doorbraak. Tot dan toe was het Duitse christendom nog sterk gestempeld door rationalisme en piëtisme met een sterk verinnerlijkt geloof. Vader en zoon Blumhardt vroeger echter ook de aandacht voor de alledaagse werkelijkheid. Volgens Karl Barth betekende het werk van Blumhardt sr. een belangrijke bijdrage aan de theologie van de 19de eeuw door zijn eschatologische gerichtheid. Blumhardt zocht naar de betekenis van de christelijke hoop en de verwachting van Christus' wederkomst voor het dagelijkse leven, voor ziekte en onrecht. Hij hield zich bijvoorbeeld

bezig met de eenheid van ziel en lichaam en met het werk van de Geest.

De beweging rond vader en zoon Blumhardt stond niet alleen. De 19de eeuw is de eeuw van de opwekkingsbewegingen, denk maar aan de vele Anglo-Amerikaanse revivals, het Nederlandse Reveil, en, overal in Europa, de enorme opleving van de zending.

Bij al die bewegingen speelde het lied een belangrijke rol, omdat het werd gezien als een belangrijk wapen in de geestelijke strijd. Ook rond de Blumhardts werd veel gezongen, veelal liederen die zij zelf schreven.

Nederland

In Nederland werden de Blumhardtlieden pas in de loop van de 20ste eeuw bekend, via de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband. Het gedachtengoed van de Blumhardtbeweging werkte in deze kerken door, onder andere doordat in hun liedbundel, *Gezangen, nevens de psalmen in gebruik bij de Gereformeerde kerken in Nederland (Herst. Verb.)* (1933), maar liefst 15 Blumhardtlieden waren opgenomen. Bij de samenstelling van deze bundel was H. Hasper nauw betrokken en hij nam vervolgens ook een aantal Blumhardtlieden op in zijn *Geestelijke Liederen uit den Schat van de Kerk der Eeuwen* (18 in de eerste uitgave [1935] en 10 in de tweede [1949]). De liederen waren stuk voor stuk vertaald door E.L. Smelik. Deze E.L. Smelik was predikant binnen het Hersteld Verband en hij was evenals Hasper nauw betrokken bij de totstandkoming van de liedbundel van deze kerken. Hem komt de

296 *Ik kom met haast, roep Jezus' stem*

Ich komme bald, ruft Jesus Chridt

Severus Gastorius? 1681 /
Nurnbergisches Gesang-Buch 1690

Wijze: Was Gott tut, das ist wohlgetan

I Ik kom met haast, roep Je-zus' stem.
Hij heeft de dood ver-sla-gen.
Nu zal al wie ge-looft in Hem
de kroon des le-vens dra-gen.
Wijk niet van Hem.
Hoor naar zijn stem.
Reeds wenken ons van bo-ven
de scha-ren, die Hem lo-ven.

- 2 Ik kom met haast, Ik kom! Hou vast
wat Ik u heb gegeven.
Er blijft bij alle aardse last
een open deur ten leven.
Werp van u af
wat Ik niet gaf.
Blijf u standvastig scharen
bij wie mijn woord bewaren.
- 3 Ik kom met haast, houd wat gij hebt,
nog is de worstling gaande.
Ik ben 't, uit wie gij krachten schept,
houd in de strijd u staande.
Zie op naar Mij:
Ik blijf nabij.
Ik houd u vast in 't lijden.
Niets zal u van Mij scheiden.

Christoph Blumhardt (1842-1919), Vertaling E.L. Smelik (1900-1985)

eer toe het Blumhardtrepertoire in Nederland te hebben geïntroduceerd.

De samenstellers van de Hervormde Gezangenbundel van 1938 zagen kennelijk geen reden om hun bundel enkele van de Blumhardtliederen op te nemen; pas met de opname van de vijf hierboven genoemde liederen in het Liedboek is het werk van Blumhardt binnen het bereik van een breder publiek gekomen.

Melodie

De Blumhardts schreven hun liederen doorgaans op bestaande melodien. Gezien de hernieuwde belangstelling van de 19de eeuw voor de tijd van de Reformatie waren daar regelmatig 16de- en 17de eeuwse melodien bij. Hasper nam de oorspronkelijk melodien vaak niet over, hij zorgde dan voor een kersvers alternatief. Zo verscheen lied 296 met een kwalitatief zwakke en weinig aansprekende melodie van Vlaamse componist Cesar Hindersdael (1878-1934). Voor het Liedboek greep men terug op de 17de-eeuwse melodie van 'Was Gott tut, das ist wohlgetan' van Severus Gastorius (1646-1682); hoogstwaarschijnlijk is dat de melodie waarop Christoph Blumhardt het lied schreef.

Sfeer en karakter van tekst en melodie komen goed overeen. De melodie is inmiddels bekend, want enkele weken geleden was lied 432, de Nederlandse vertaling van 'Was Gott tut, das ist wohlgetan', Lied van de week. Meer informatie over de melodie is te vinden bij de beschrijving van lied 432 (De Reformatie jrg. 74 nr. 16, 23 januari 1999).

A. de Heer-de Jong is musicus en publicist muziek en liturgie. Zij woont te Amersfoort.

Christoph Blumhardt
in Amersfoort

